

LEX MERCATORIA IJROSI: XALQARO TIJORAT ARBITRAJINING O'TMISHI, HOZIRI VA KELAJAGI

Ergashaliyeva Mohimbonu Bahromjon qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

“Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik”

fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro tijorat arbitrajida Lex Mercatoria ijrosi: xalqaro tijorat arbitrajining o'tmishi, hoziri va kelajagi bo'yicha bir qancha fikrlar tahlil qilingan. Mavjud prinsipning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilingan. Xorijiy tajriba o'rganilib, bir qancha tajribalar solishtirib berildi. Shu bilan birga, Lex Mercatoria prinsipini tahlil qilinib, bir qancha jihatlari ochib berildi.

Mavzuni muhokama qilish jarayonida faqatgina yutuq va kamchiliklar to'g'risida fikr yuritilmasdan, davlatlarning kelajakdagi maqsadlari va rejaloriga xalqaro arbitrajining ta'siri qay darajada ekanligi ham tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Lex Mercatoria, delokalizatsiya, Xalqaro Tijorat Palatasi, huquqiy nizo, UNCITRAL na'munaviy qonuni, Xalqaro tijorat arbitraji.

Аннотация: В данной статье анализируются несколько мнений об исполнении закона Lex Mercatoria в международном коммерческом арбитраже: прошлое, настоящее и будущее международного коммерческого арбитража. Анализируются положительные и отрицательные стороны существующего принципа. Был изучен зарубежный опыт и сравнен ряд опытов. При этом был проанализирован принцип Lex Mercatoria и выявлено несколько его аспектов.

В ходе обсуждения темы обсуждались не только достижения и недостатки, но и анализировалось влияние международного арбитража на будущие цели и планы государств.

Ключевые слова: Lex Mercatoria, делокализация, Международная торговая палата, правовой спор, Типовой закон ЮНСИТРАЛ, Международный коммерческий арбитраж.

Abstract: This article analyzes several opinions on the enforcement of Lex Mercatoria in international commercial arbitration: the past, present and future of international commercial arbitration. The positive and negative aspects of the existing principle are analyzed. Foreign experience was studied and a number of

experiences were compared. At the same time, the principle of Lex Mercatoria was analyzed and several aspects were revealed.

During the discussion of the topic, not only the achievements and shortcomings were discussed, but also the impact of international arbitration on the future goals and plans of the states was analyzed.

Key words: *Lex Mercatoria, delocalization, International Chamber of Commerce, legal dispute, UNCITRAL Model Law, International Commercial Arbitration.*

KIRISH

Avvalo, arbitraj o'zi nima ekanligi haqida so'z yuritsak. Hozirgi kunda tijorat sohasida faoliyat olib boruvchi subyektlar juda ko'p. Ular ma'lum bir darajaga yetganlaridan so'ng milliy bozorlar doirasidan chiqib, xalqaro bozorlarni egallashga harakat qilishmoqda. Xususan, juda ko'pchilik tijorat sohasida faoliyat olib boruvchi subyektlar o'z mahsulotlarini, tovarlarini chet elga eksport qilishni afzal bilmoqda. Shuningdek, boshqa tijoriy sohalarda chet ellik subyektlar bilan o'zaro hamkorlik qilmoqdalar. Bunday holda taraflar o'z munosabatlarini shartnomalar asosida shakllantirmoqda. Taraflardan biri shartnoma shartlarini bajarmasa yoki lozim darajada bajarmasa o'rtada nizo kelib chiqishi tabiiy. Huquqiy masalalar bo'yicha shu munosabatning ishtirokchilari o'rtasida nizo kelib chiqadigan bo'lsa ular nizoni o'zlari mustaqil hal qila olishmasa davlat sudlariga murojaat qilishadi. Lekin hozirgi kunga kelib nizoni davlat sudlarida ko'rishdan boshqa yechimlar mavjud. Bular muzokara, mediatsiya, kanselyatsiya, arbitraj hisoblanib ular nizoni hal qilishning davlat sudlarida ko'rishga nisbatan muqobil usullar sifatida e'tirof etiladi. Shularning ichidan biz arbitraj instituti haqida so'z yuritsak. Arbitrajlar davlatniki bo'lmay, xususiy shaklda tashkil etiladi va asosiy maqsadi tijoriy foyda olish hisoblanadi. Hozirgi kunga kelib turli xil masalalar bo'yicha, xususan, investitsiya, tijorat, sport va boshqa sohalarga ixtisoslashgan arbitrajlar mavjud. Xalqaro tijorat arbitrajleri tijoriy munosabatlardan yuzaga keladigan huquqiy nizolar yuzasidan tashkil etilgan arbitrajlar hisoblanadi. Bunda xalqaro so'ziga ta'rif beradigan bo'lsak tomonlari boshqa-boshqa davlat rezidentlari bo'lishi lozimligi hisoblansa, tijorat so'zi yuzaga keladigan nizo tijoriy munosabatlardan kelib chiqqan bo'lishi lozim. Bu munosabatlardan yuzaga keladigan nizolar nega rezidentlarning biri mansub davlatning milliy sudida hal qilinmaydi degan savol yuzaga keladigan bo'lsa, buning javobi shuki, ikkinchi taraf boshqa tarafning milliy sudining xolisligiga ishonmaydi. Shuning uchun taraflar nizo kelib chiqadigan bo'lsa davlatniki bo'lmagan, xususiy

va neytral bo'lgan xalqaro tijorat arbitrajlarida ushbu nizoni ko'rib chiqishga kelishishadi. Bu kelishuv arbitraj kelishuvi deb nomlanadi.

Xalqaro tijorat arbitrajiga taraflarning kelishuviga binoan tijorat xususiyatiga ega bo'lgan ham shartnomaviy, ham shartnomadan tashqari barcha munosabatlardan yuzaga keladigan nizolar berilishi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ko'plab amaliyotchilar va sharhlovchilar lex mercatoriani bir qancha asoslarga ko'ra, asosan uning kontsepsiyasi juda noaniq ekanligiga tanqid qiladilar.

Lex mercatoria nima ekanligi to'g'risida kelishuv tobora ko'payib bormoqda, ammo ta'rifi bir xil darajada kelishilmagan. Bu yerda ba'zi bir xarakterli ta'riflar mavjud.

✓ Xalqaro tijoratning ishlatilishi, odatlari va amaliyotidan kelib chiqqan holda transmilliy huquqiy prinsiplar, qoidalar va standartlarning erkin tashkil etilgan tizimi.

✓ Huquqning umumiy tamoyillari, transmilliy qoidalar, qaror qabul qilish usullari.

✓ Odatiy tijorat huquqi.

✓ Savdo-sotiqdan foydalanishning transmilliy moddiy qoidalari va ularni xalqaro iqtisodiy operatsiyalarda qo'llash usuli.

✓ Ishbilarmon doiralardagi xalqaro savdoni tartibga solish uchun "nafaqat xalqaro tijorat muomalalari, standart bandlari, xalqaro konvensiyalar va arbitraj qarorlaridan, balki Xalqaro tijorat palatasi (ICC) yoki boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan turli xil huquqiy qoidalardan kelib chiqqan" mazmunli qoidalar to'plami.²³

Ushbu turli xil ta'riflardan ba'zi umumiy mavzular paydo bo'ladi. Lex mercatoria biron bir huquqiy tizimga asoslanmagan, balki xalqaro tijorat qoidalarini, qonunning umumiy tamoyillarini, standartlarni va savdo-sotiqdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bugungi lex mercatoria misoli Xalqaro tijorat shartnomalarining UNIDROIT prinsiplaridir. Ushbu prinsiplar qonun emas, chunki ular biron bir yurisdiksiya tomonidan qonun sifatida qabul qilinmagan. Aksincha, ular xalqaro tijorat shartnomalari qonunlarining qayta ko'rib chiqilgan shakli hisoblanadi. Muqaddimada, prinsiplar taraflar ularni tanlaganda yoki "taraflar o'zlarining shartnomalari qonunning umumiy prinsiplari, lex mercatoria yoki shunga o'xshash narsalar bilan tartibga solinishi to'g'risida kelishib olganlarida" qo'llanilishi aytiladi.

²³ Doktor Beda Vortmann, Arbitraj sudlari tomonidan qonun tanlovi: Amaldagi Konflikt tizimining tizimi, 14 Arb. Int. 97, 101 (1998).

Lex mercatoria boshqa qoidalar ham o'z ichiga oladi deb topilgan, masalan, ICCning akkreditivlar bo'yicha yagona odatlari va amaliyoti (USP 600), deyarli barcha akkreditivlarni tartibga soluvchi qoidalar va ICC-ning INCOTERMSsi hisoblanadi.²⁴ Uchinchidan, bu boshqa amaldagi qonunchilikning to'ldiruvchisi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin, bu faqat xalqaro savdoda foydalanish va kutilgan umidlarni bosqichma-bosqich birlashtirishdan boshqa narsa emasdir. FOB va SIF kabi xalqaro tijorat shartlari hamda sharhlovchilar, shuningdek, lex mercatoriasining bir qismi sifatida xalqaro arbitraj qarorlarini, shuningdek xalqaro konvensiyalar yoki xalqaro ommaviy qonunlardan kelib chiqadigan prinsiplarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, eng yaxshi va eng zamonaviy xalqaro amaliyotga muvofiq ravishda muntazam ravishda yangilanib turadigan prinsiplar ro'yxatini to'plash orqali lex mercatoriani yanada aniqroq qilishga urinishlar bo'lgan. Lex

mercatorianing mohiyatini anglash uning qo'llanilishi maqsadlarini ko'rib chiqida muhim sanaladi. Yuqorida ta'kidlab o'tilgidek, ko'pgina amaliyotchilar lex mercatoriani qo'llashga intilmaydilar. Shartnomani ishlab chiqishda ular aniq, ishonchni ta'minlay oladigan huquqni tanlashni xohlashadi. Arbitrlar, hatto qaror

qabul qilishda ba'zi transmilliy qoidalardan foydalansalar ham, ular lex mercatoriaga tayanayoganlarini tan olishni istamaydilar. Ammo ba'zi hollarda lex mercatoria juda foydali bo'lishi mumkin.

Xalqaro tijorat arbitraji ko'p asrlarga borib taqaladi va u uzoq tarixga ega hisoblanadi, biroq u 20-asrda sezilarli sur'at va tuzilishga ega bo'ldi. Quyida xalqaro tijoriy arbitrajning tarixi haqida qisqacha ma'lumotni taqdim etiladi.

Arbitraj nizolarni hal qilish usuli sifatida asrlar davomida turli shakllarda qo'llanilgan. Savdogarlar ko'pincha o'zlarining tijorat nizolarini hal qilish uchun arbitrajdan foydalanganlar, chunki u an'anaviy sud muhokamasiga qaraganda kelishmovchiliklarni hal qilishning samaraliroq va neytral usulini taklif qilgan.

Gaaga konvensiyalari: Arbitraj bo'yicha birinchi muhim xalqaro shartnomalar 1899 va 1907-yillardagi Gaaga konvensiyalari edi. Bu konvensiyalar turli mamlakatlarda hakamlik kelishuvlari va qarorlarini tan olish va ijro etish uchun asos yaratishga qaratilgan edi.

Millatlar Ligasi: Birinchi jahon urushidan keyin Millatlar Ligasi arbitrajni xalqaro nizolarni hal qilish vositasi sifatida rivojlantirishda rol o'ynadi. Liganing sa'y-harakatlari arbitrajni transchegaraviy tijorat nizolarini hal qilishning afzal usuli sifatida o'rnatishga yordam berdi.

²⁴ Mas., Trans-Lex Principles, manba at www.trans-lex.org/principles.

Nyu-York konvensiyasi: Xalqaro tijoriy arbitraj tarixidagi eng muhim voqea Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi konvensiyasi bo'ldi, u Nyu-York konvensiyasi deb ham ataladi. 1958-yilda qabul qilingan Nyu-York konvensiyasi xalqaro savdoda arbitraj kelishuvlari va qarorlarini tan olish va ijro etish uchun keng qamrovli huquqiy asosni yaratdi.

UNCITRAL: Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi (UNCITRAL) xalqaro arbitraj qoidalari va standartlarini ishlab chiqish va targ'ib qilishda muhim rol o'ynadi. UNCITRAL bir nechta asosiy hujjatlarni ishlab chiqdi, jumladan, ko'plab mamlakatlar tomonidan qabul qilingan Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risidagi UNCITRAL Model qonuni.

Xalqaro arbitraj institutlari: Xalqaro savdo palatasi (ICC), London xalqaro arbitraj sudi (LCIA) va investitsiya nizolarini hal qilish xalqaro markazi (ICSID) kabi turli xalqaro arbitraj institutlari tashkil etilgan.

Umuman olganda, xalqaro tijoriy arbitraj tarixi transchegaraviy tijorat nizolarini hal qilishning keng qabul qilingan usuli tomon bosqichma-bosqich evolyutsiyasi bilan ajralib turadi. Xalqaro konvensiyalar, qonunlar va institutlarning rivojlanishi biz bilgan xalqaro arbitraj amaliyotini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Xalqaro tijorat arbitrajining kelajagini qanday taassavur qilishimiz mumkin. Xalqaro tijorat arbitrajining kelajagini bashorat qilish sohadagi mavjud tendensiyalar, muammolar va potentsial o'zgarishlarni hisobga olishni o'z ichiga oladi. Arbitrajda texnologiyadan foydalanish rivojlanishda davom etishi mumkin. Virtual eshituvlar, onlayn ishlarni boshqarish tizimlari, hujjatlarni ko'rib chiqish uchun sun'iy intellekt va dalillarni boshqarish uchun blokcheyn keng tarqalgan bo'lib, arbitrajni yanada samarali va tejamkor qiladi.

Ba'zi tarmoqlar yoki nizolar turlari bo'yicha ixtisoslashuvning kuchayishi tendensiyasi bo'lishi mumkin, bu esa ixtisoslashtirilgan hakamlik institutlarini yoki muayyan tarmoqlar yoki huquqiy sohalarga moslashtirilgan qoidalarni yaratishga olib keladi.

Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) masalalari hakamlik muhokamalarida ko'proq e'tiborga olinadi. Tomonlar o'zlarining hakamlik kelishuvlariga ESG bandlarini tobora ko'proq kiritishlari yoki barqarorlik masalalari bilan bog'liq nizolarni arbitraj orqali hal qilishga intilishlari mumkin.

Arbitraj pandemiyalar, iqlim o'zgarishi va geosiyosiy o'zgarishlar kabi global muammolarga moslashishi kerak bo'lishi mumkin. Kutilmagan holatlar va paydo bo'lgan muammolarni o'z ichiga oladigan nizolarni hal qilishning moslashuvchan mexanizmlari muhim bo'ladi.

Hakamlik muhokamasida shaffoflikni oshirish va nizolarni hal qilishda samaradorlikni oshirish uchun doimiy intilish bo'lishi mumkin. Protseduralarni soddalashtirish, xarajatlarni kamaytirish va qarorlarning ijro etilishini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar xalqaro tijorat arbitrajining kelajakdagi manzarasini shakllantirishi mumkin.

Milliy qonunlar, xalqaro shartnomalar va arbitrajni tartibga soluvchi qoidalardagi o'zgarishlar xalqaro tijorat arbitrajining kelajagiga ta'sir qilishi mumkin. Arbitraj qonunlarini uyg'unlashtirish va pro-arbitraj qonunchilik bazasini global miqyosda targ'ib qilish bo'yicha doimiy sa'y-harakatlar ushbu sohaning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tijorat arbitraji transchegaraviy biznes operatsiyalarida yuzaga keladigan nizolarni hal qilishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Uning samaradorligi tomonlarga neytral forum, protsessual masalalarda moslashuvchanlik va mavzu bo'yicha tajribaga ega arbitrlarni tanlash qobiliyatini taklif qilishdan iborat. Bundan tashqari, Nyu-York konvensiyasi bo'yicha arbitraj qarorlarining ijro etilishi xalqaro savdo bilan shug'ullanuvchi tomonlar uchun qo'shimcha ishonch darajasini oshiradi.

Uning afzalliklariga qaramay, arbitraj jarayonida mumkin bo'lgan kechikishlar, xarajatlar va murakkabliklar kabi muammolar mavjud. Biroq, arbitraj qoidalaridagi yutuqlar, protsessual innovatsiyalar va hakamlik sudyalarining o'sib borayotgan tajribasi ushbu muammolarni hal qilishda davom etmoqda va bu arbitrajni xalqaro tijorat nizolarini hal qilish uchun tobora qulay variantga aylantirmoqda.

Oxir oqibat, xalqaro tijorat arbitraji tomonlarga nizolarni hal qilishning ishonchli va samarali vositalarini taqdim etadi, global biznes bitimlariga ishonchni kuchaytiradi va xalqaro biznes hamjamiyatining uyg'un ishlashiga hissa qo'shadi. Globallashuv rivojlanishda davom etar ekan, xalqaro tijoriy arbitraj xalqaro maydonda nizolarni hal etishning asosi bo'lib qolishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti. Margaret L.Mozes
2. "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonun
3. www.unidroit.org.
4. Doktor Beda Vortmann, Arbitraj sudlari tomonidan qonun tanlovi: Amaldagi Konflikt tizimining tizimi, 14 Arb. Int. 97, 101 (1998).

5. Mas., Trans-Lex Principles, manba at www.trans-lex.org/principles.

